

Makale Geliş Tarihi | Received: 26.07.2024

E-ISSN: 2148-9327

Makale Kabul Tarihi | Accepted: 29.04.2025

<http://dergipark.org.tr/kilikya>

Araştırma Makalesi | Research Article

TARİHSEL ANLAYIŞIN DİYALEKTİK DOKUSU: ÇAĞDAŞ HERMENÖTİKTE COLLINGWOOD'UN SORU VE CEVAP MANTIĞI

Gürhan ÖZPOLAT¹Ali Can TURAL²

Öz: Robin George Collingwood, tarihsel bilginin dinamik ve öznel doğasını kabul ederek, doğa bilimlerinden farklı bir tarihsel metodolojinin gerekliliğini vurgulamıştır. Onun felsefesi, tüm insanlık tarihinin temelde insan düşüncesinin ve öz farkındalığının tarihi olduğunu ileri sürer. Collingwood, tarihsel aktörlerin düşüncelerini ve niyetlerini yakalama çabasında, geçmiş olayların “dışı” ve “içi” arasında ayırım yapar. Ona göre, tarihçinin rolü sadece olayları kaydetmenin ötesine geçer; ilgili soruları formüle ederek geçmiş düşünceleri zihinsel olarak yeniden canlandırmayı içerir. Bu makale, Collingwood'un felsefesinin tarihsel kavrayış üzerindeki derin etkisini, özellikle de “soru ve cevap mantığı” olarak bilinen yaklaşımı aracılığıyla incelemektedir. Bu yöntem, tarihsel anlayışın temeli olarak sorular ve cevaplar arasındaki etkileşimin altını çizmektedir. Soru ve cevap mantığı, önermeler ve sorular arasındaki karmaşık bağı vurgulayarak geleneksel mantığa meydan okur ve böylece tarihsel sorgulamada anlam, hakikat ve anlayışı yeniden tanımlar. Ayrıca makale, bu yaklaşımı hermenötik gelenek içerisinde analiz ederek, anlamının süregelen ve sonsuz doğasını ele almaktadır. Heidegger'in döngüsel hermenötik anlayışıyla paralellikler kurarak, tarihsel yorumlamanın ve tarihsel anlam arayışının dinamik, diyalektik ve diyalojik doğasını vurgulamaktadır. Özetle, bu çalışma Collingwood'un çağdaş hermenötik üzerindeki etkisini incelemekte ve tarihsel yorumlama ve insan anlayışında soru ve cevap mantığının geçerliliğini yeniden teyit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Soru ve Cevap Mantığı, Tarihin Yeniden Canlandırılması, Önermelerin Çelişkisi, Tarih Felsefesi, Hermenötik

¹ Dr. Araştırma Görevlisi | Research Assistant (PhD)

Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Türkiye | Munzur University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Türkiye

gurhanozpolat@gmail.com

Orcid Id: 0000-0002-1404-2063

² Araştırma Görevlisi | Research Assistant

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Türkiye

alican.tural@deu.edu.tr

Orcid Id: 0000-0002-2564-0130

THE DIALECTICAL TAPESTRY OF HISTORICAL UNDERSTANDING: COLLINGWOOD'S LOGIC OF QUESTION AND ANSWER IN CONTEMPORARY HERMENEUTICS

Abstract: Robin George Collingwood, recognizing the dynamic and subjective nature of historical knowledge, emphasized the necessity for a historical methodology distinct from that of the natural sciences. His philosophy asserts that all human history is fundamentally the history of human thought and self-awareness. In his effort to capture the thoughts and intentions of historical actors, Collingwood differentiates between the "outside" and the "inside" of past events. According to him, the historian's role goes beyond merely recording events; it involves mentally re-enacting past thoughts by formulating relevant questions. This article explores the profound impact of Collingwood's philosophy on historical comprehension, particularly through his approach known as the "logic of question and answer." This method underscores the interplay between questions and answers as the foundation of historical understanding. By emphasizing the intricate link between propositions and questions, the logic of question and answer challenges conventional logic, thereby redefining meaning, truth, and understanding in historical inquiry. Furthermore, the article analyzes this approach within the hermeneutical tradition, addressing the ongoing, infinite nature of understanding. It draws parallels to Heidegger's circular conception of hermeneutics, highlighting the dynamic, dialectical, and dialogical nature of historical interpretation and the pursuit of historical meaning. In summary, this study examines Collingwood's influence on modern hermeneutics and reaffirms the validity of the logic of question and answer in historical interpretation and human understanding.

Keywords: Logic of Question and Answer, Re-enactment of History, Contradiction of Propositions, Philosophy of History, Hermeneutics

1. Giriş

Tarihsel olayların ve fikirlerin yorumlanması tarihsel olguları oluşturan şeylerin karmaşık doğaları nedeniyle felsefe tarihi boyunca filozoflar açısından özel bir sorun teşkil etmiştir. Bunun temel nedeni "tarihsel olgu nedir?" sorusunun görüldüğünden çok daha katmanlı olması ve bu soruya verilen tüm cevapların bir dizi felsefi ön kabule dayanıyor oluşudur (Collingwood, 1968: 81).

Olgu kavramı, sayısız gözlem ve deney sonucunda değişmezliği ve nesnelliği kanıtlanmış doğal bir fenomen anlamında ilk defa doğa bilimlerinde kullanılmıştır.³ Modern bilimin doğuşundan itibaren pozitif bilimciler, olguları saptamayı ve onların ardındaki yasaları açıklamayı doğa bilimlerinin temel amacı olarak görmüşlerdir. On yedinci yüzyıldan itibaren modern doğa bilimlerinin sağladığı üstün başarıdan etkilenen pek çok düşünür doğa bilimlerinin bilme modelini insan bilimlerinde de kullanmayı denemiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda, tarihsel olguları saptamayı ve bu olguların ardındaki yasaları göstermeyi amaçlayan pek çok kuram ortaya çıkmıştır:

³ Yirminci yüzyılda, modern bilimin ortaya çıkışından itibaren kabul edilen olgu anlayışını eleştiren, doğa bilimlerinde dahi yalnız olguların olmadığı, olguların belirli varsayımlara dayandığını öne süren yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım olguların kuram-yüklü olduğunu, bilimcilerin gözleme başlamadan nereye bakacaklarını ve neleri olgu olarak kabul edeceklerini belirlediklerini öne sürmüştür.

Auguste Comte'un pozitivist sosyolojisi ve Karl Marx'ın tarihsel materyalizmi, tarihsel olguların muhteva ettikleri düzenlilikleri açığa çıkararak tüm insan eylemlerinin gerisindeki nesnel zorunlulukları, değişmez yasaları göstermeyi amaçlamıştır. Bu yaklaşımların doğa bilimlerinin olgu tanımını temel aldıkları söylenebilir.

Yine on dokuzuncu yüzyılda, kökleri Johann Gottfried Herder'e kadar uzanan yeni bir tarih yaklaşımı ortaya çıkmış, bilinç ve irade sahibi bir varlık olan insanın eylemlerinin doğa bilimlerinin olgu anlayışıyla ve yöntemiyle anlaşılamayacağı öne sürülmüştür (Beiser, 2011: 98-166). Leopold von Ranke, Johann Gustav Droysen, Heinrich von Sybel ve Alexander von Humboldt gibi Alman Tarihselcilik geleneğinin temsilcileri bir sistem olarak doğanın, doğaya ilişkin tanımlamaların ve en önemlisi doğayı inceleme yöntemlerinin olduğu haliyle tarih bilimine aktarılamayacağını savunmuşlardır. Bu düşünürler, tarihsel bilginin öznel ve geçici bir doğaya sahip olduğunu ve dolayısıyla değişen toplumsal ve tarihsel bağlamların ışığında sürekli olarak yeniden değerlendirilmeyi gerektirdiğini vurgulamışlardır (Maclean, 1982; Iggers, 2011; Kinzel, 2020).

Bu yeni tarih anlayışının en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilecek olan Wilhelm Dilthey, insanın içinde yaşadığı dünyanın bir kültür dünyası olduğu, bu nedenle tarih biliminin bir olgu açıklama bilimi olmaktan çok kültürler tarafından temsil edilen anlam dünyalarını anlama bilimi olduğunu öne sürmüştür. Buna ek olarak Dilthey, tarihe ilişkin yargıların estetik ve öznel yargıları tümüyle dışarıda bırakamayacağını vurgulamıştır:

Estetik yargıyı tarihin bu kısmına dair kavrayışımızdan kurtaramayız; çünkü sonuçta bu yargı, bizim ilk başta kayıtsız kaldığımız şeylerin akışı içinde bir eseri değerlendirmeye almaya yönelen ilginin kökenindedir. Yargıyı dışarıda bırakacak kesin nedensel bilgi üretemeyiz. Bilen kişi tamamlanmış olmadığı sürece, bir tinsel kimya aracılığıyla yargıyı tarihsel bilgidan ayıramayız (Dilthey, 1988: 130).

Dilthey burada, tarihsel olguların doğal olgulardan farklı olduklarına vurgu yapmaktadır. Tarihsel gerçekliği anlamak isteyen tarihçi, onu üreten yaşamın iç bağlantılarını anlamaya çalışmalıdır. Dolayısıyla tarih, yalnızca olayların birbirini takip etmesi değildir; aynı zamanda insanın niyetleri, eylemleri ve deneyimlerinden oluşan karmaşık bir bütündür. İç içe geçmiş farklı bağları anlamak, bunların nasıl bir araya geldiğini ve tarihsel yaşamın dokusunu oluşturduğunu görmek tarihçinin görevidir. İnsan bir kültür varlığı olduğu için bilinci başkalarıyla birlikte yaşadığı toplumda şekillenir. Bir toplumun anlam dünyasını kültür ifade eder. Kültür ise tarihseldir. Dolayısıyla, özne eylemleriyle tarihi belirlerken tarih de özneyi belirlemektedir.

Özne, kültür ve tarih arasında son derece karmaşık bir ilişki vardır. Tarihsel bir olaya dair bir soru soran öznenin sorduğu soru, öznenin bulunduğu tarihsel noktaya sıkı sıkıya bağlıdır. Hatta öznenin bu tarihsel olaya ilişkin tanımı bile onun tarihteki konumuna göre değişecektir. Bu nedenle tarihsel bir olgu, incelendiği her dönemde yeni bir anlama kavuşacak, sorunun sorulduğu anın koşullarına ve gerekliliklerine göre

yeniden ele alınacaktır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak, tarihsel olgulara ilişkin açıklamalar doğa bilimlerinin olgu anlayışının dışına çıkarak bir anlama çabasına dönüşecektir. Tarihsel anlamanın değişkenliği tarihsel bilgiyi de değişken kılmaktadır. Zira her tarihçi, kendi bulunduğu perspektiften, tarihsel ve kültürel konumdan hareketle daha önce oluşturulmuş tarihsel bilgiyi yorumlamaktadır. Bu nedenle tarih biliminin doğa bilimlerinin yönteminden ayrılan kendine has bir yöneme ihtiyacı vardır.

Tarih felsefesine⁴ yaptığı katkılarla tanınan Robin George Collingwood, tam da bu noktadan hareketle, yani tarihsel bilginin çağlar boyunca değişime uğradığı gerçeğinden yola çıkarak tarihsel olguları saptamamızı ve incelememizi mümkün kılan yeni bir yöntem oluşturmak istemiştir. Collingwood'un yaklaşımının merkezinde, tüm insanlık tarihinin insan düşüncesinin ve zihnin öz farkındalığının tarihi olduğu fikri yer almaktadır (Collingwood, 1999: 77). Ona göre, diğer disiplinlerde, özellikle de doğa bilimlerinde kullanılan yöntemler, tarihi analiz etmek için kullanışlı değildir.

Collingwood, doğal olgu ile tarihsel olgu arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın doğa bilimlerinin metodolojisini tarihsel araştırmaya taşıyan realist ekolü eleştirmiş, bunun yerine tarihsel anlamayı mümkün kılacak daha pratik yaklaşımları savunmuştur. Savunduğu yöntemlerin başında "soru ve cevap mantığı" olarak adlandırılan diyalektik bir sorgulama süreci gelmektedir (Collingwood, 1939: 35). Bu yaklaşıma göre, belirli bir metnin veya tarihsel olayın altında yatan mantığı kavramak, cevaptan önce gelen soruyu anlamaya bağlıdır. "Tarihsel imgelem" ve "mutlak önermeler" Collingwood'un tarihsel metodolojisinin ayrılmaz bileşenleri olsa da (Naugle, 1993), soru ve cevap mantığı "Collingwood'un tarihsel hermenötiğinin ilk adımını" oluşturur (Inglis, 2009: 156).

Bu makale, soru ve cevap mantığını tarihsel bir metodoloji olarak incelemekte ve tarihsel olguları ve metinleri yorumlamak için uygun bir araç olup olmadığını tartışmaktadır. Buna ek olarak, Collingwood'un bu mantığa ilişkin olarak hermenötik gelenek içindeki yerini tespit etmeye çalışmaktadır. Bu çabaya temel sağlamak için makale, Collingwood'un tarihe ve tarihçinin rolüne ilişkin bakış açısının kısa bir sunumu ile başlayacak ve "tarih nedir?", "tarih neden gereklidir?" ve "tarihsel olgular nasıl anlaşılabilir?" gibi temel sorulara yanıt verecektir. Soru ve cevap mantığıyla olan bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda, "önermelerin çelişkisi" ve "tarihin yeniden canlandırılması" kavramları makalede ayrıca ele alınacaktır.

2. Tarihsel Yorumlama ve Tarihin Yeniden Canlandırılması

Collingwood'un tarih anlayışı bir dizi alternatif yorumu kapsamaktadır. Ona göre tarih yalnızca birbirini izleyen olayların bilgisini içermez; daha ziyade, başkalarının perspektiflerine dalmayı, onların bakış açısından koşullarını kavramayı ve zorluklara yaklaşımlarının uygunluğunu bağımsız olarak değerlendirmeyi içerir (Collingwood, 1939: 56). Bu bağlamda, Collingwood tüm tarihi "insan ilişkilerinin" bir anlatısı

⁴ Tarih ve felsefe arasındaki ilişkiye Collingwood'un perspektifini merkeze alarak odaklanan bir çalışma için ayrıca bkz. (Rotenstreich, 1957).

(Collingwood, 1951: 210, 212) ve tarihsel çalışmanın konusunu ise yalnızca “düşüncenin ifadesi olan insan eylemleri” (Boucher, 1997: 316) ya da kendi deyimiyle *Res Gestae* olarak görür (Collingwood, 1999: 40).

Collingwood, tarihin sadece geçmiş olayların bir derlemesi olduğu fikrini reddetmektedir. Bunun yerine tarihin her türlü eylemi değil, özellikle “rasyonel eylemleri” kapsadığını iddia ettiği *Res Gestae*'nin öneminin altını çizer (Collingwood, 1999: 50). Bu çerçevede, tarihçinin sorumluluğu sadece kim, nerede ve ne zaman gibi soruları yanıtlamanın ötesine geçer. Tarihçinin, incelediği tarihsel figürlerin zihinlerinin altında yatan niyetleri ortaya çıkarması gerekmektedir. Collingwood, Hegel'in tarihin kapsamının doğa alanına ya da evrim sürecine uzanmadığı yönündeki bakış açısına aynen katılır. Çağdaş bilim insanların sıklıkla başvurduğu gibi, olayları kronolojik olarak düzenlemenin onu özünde tarihsel kılmayacağını savunur. Ona göre bir anlatıyı tarih olarak adlandırmamızı sağlayan şey onun kronolojik yapısı değil, içeriğinin özüdür - olayların kendisi değil, *Res Gestae*, düşünceyi yansıtan eylemlerdir (Collingwood, 1999: 76). Bu bağlamda, Collingwood'un tüm tarihi bir fikirler tarihine indirgediğini söylersek fazla ileriye gitmiş sayılmayız.

Collingwood'un tarihi insan düşüncesinin ve öz farkındalığının tarihi olarak görmesi, salt kronolojik olayların ötesine geçme konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır. Düşünür geçmiş olayların “dışı” ve “içi” arasında bir ayrıma gider ve bu ayrımın tarihsel ve doğal olayları birbirinden ayırmak için zorunlu olduğunu ileri sürer (Collingwood, 1951: 213). Tarihsel olayların yüzeyinin ötesine geçerek, tarihsel aktörlerin güdülerini, niyetlerini ve düşüncelerini tespit etmenin önemini vurgular. Geçmişte yaşanmış bir olay için “dışarı” gözlemlenebilir yönleri, “içeri” ise tarihsel aktörlerin güdülerini, düşüncelerini ve niyetlerini ifade eder. Tarihsel olayların barındırdığı bu karşıtlık onları doğal olaylardan ayırır ve tarihte olgunun ne olduğunu açık bir biçimde ortaya koyar. Geçmiş olayların “dışı” ve “içi” arasında yaptığı bu ayrım, tarihsel olayların özünü doğal benzerleri karşısında anlamak için güçlü bir çerçeve sağlar.

Nesnelerin ideal varlıklar olarak kategorize edilebildiği doğa bilimlerinin aksine, tarih farklı işler; “nesnelere”, ki tarihsel araştırma bağlamında onlar “özneler”dir, nesnelere olarak yaklaşamaz (Gadamer, 2004). Doğa bilimleri alanı olayların gözlemlenmesine ve açıklanmasına izin verirken, tarih yorumlama faaliyeti gerektirir. Başka bir ifadeyle, doğa bilimleri açıklama, tarih ise anlama ve yorumlama etkinlikleridir. Tarihsel anlama ve yorumlama yalnızca geçmiş üzerine düşünmek değildir. Dolayısıyla geçmiş anlamak isteyen şimdiki de anlamak zorundadır. Benzer şekilde bugünü aydınlatmak için ise tarihsel kavrayış ve anlayış zorunludur.

Collingwood, geçmiş ve şimdi arasında tözsel bir bağ kurar ve şimdiki zamanın ontolojik öneminin altını çizer. Geçmiş “şimdinin tözsel varlığı” olarak kavramsallaştıran Collingwood, zamansal boyutlar arasındaki sürekliliği ifade etmek için Hegelci terminolojiyi kullanır (Collingwood, 1999: 141). Ona göre, geçmiş kavramak yalnızca şimdinin kökenlerini aydınlatmanın bir yolu değil, daha ziyade onun mevcut durumunu kavramanın bir yoludur. Bu doğrultuda, tarihçinin temel görevi yalnızca geçmiş kavramak ya da tarihsel metinleri çağdaş terimlerle yorumlamak değil;

şimdinin kendisini kavramak suretiyle geçmişe bakmaktır. Böylelikle Collingwood'un (1999: 140) felsefesinde tarih, geçmişin salt bir kroniği ya da tarihsel düşünceyi anlamamanın bir aracı olmanın da ötesinde "şimdinin anlaşılmasına" dönüşür (Ahlskog, 2017).

Tarihçinin tarihsel ifadelerle ilişkisi, bu ifadelerin zihinsel olarak yeniden canlandırıldığı kendine özgü bir süreçle belirlenir. Doğa bilimcilerin çalışma nesnelere doğrudan erişimleri vardır. Tarihçilerin ise mevcut eserlere ve kalıntılara dayanarak "geçmiş yeniden yaratma" sürecine girmeleri gerekir (Bevir, 2004: 31). Pozitif bilimcilerin olguları, genel yasaların örnekleri olarak kavramaları ontolojik olarak mümkünken; tarihçiler ele aldıkları meseleler üzerine düşünürken başvurulabilecek genel yasalardan mahrumdur (Collingwood, 1951: 192). Bu nedenle, tarihsel araştırma bağlamında, tarihçinin amacı tarihsel hakikatlerin özünü ortaya koymak veya geçmişe ilişkin mutlak doğruları teyit etmeye çalışmak değildir. Tarihçi her şeyden önce, doğa bilimcisinin ele aldığı konuların karmaşıklık düzeyini aşan bir meseleyle ilgilendiğini idrak etmelidir (Collingwood, 1951). Örneğin geçmişe ait bir metin şimdiden uzak olması bakımından tarihçinin çözmesi gereken birtakım sorunlar barındırır. Bu metin tarihçinin metni incelediği zamandan ve tarihçinin ait olduğu kültürden ne kadar uzaksa, onun anlamlandırmak ve yorumlamak da o kadar zorlaşır. Metin ve tarihçi arasındaki bu mesafe tarih biliminin aşması gereken en önemli sorunlardan biridir (Phillips, 2004; 2011).

Collingwood, tarihçileri "kesip-yapıştırıcı tarihçi" ve "bilimsel tarihçi" olmak üzere iki gruba ayırır. Her iki grup da aynı tarihsel metinlerle meşgul olsalar da, yaklaşımları önemli ölçüde farklılaşır. "Kesip-yapıştırıcı tarihçi" incelediği metinde bulunan bilgiyi basitçe ezberleyen pasif bir duruş benimser. Tarih yazımına ve felsefesine ilişkin ele aldığımız temel zorlukların ayırıcısında değildir. Buna karşılık, bilimsel tarihçi incelediği metinlere sorgulayıcı bir zihniyetle yaklaşması gerektiğinin farkındadır (Collingwood, 1951: 213).

Tarihçinin sorgulaması bir soru sorma sürecini içerir. Bilimsel tarihçi metin ve okuyucu arasındaki mesafeyi kapatacak, metinde geçen olaylarının anlamını ortaya koyacak sorular sormalı ve sorduğu sorularla incelenen tarihsel olayların faili olan figürlerin düşüncelerini kavramayı denemelidir. Bu da, söz konusu figürlerin düşüncelerini zihinsel olarak "yeniden canlandırma" sürecini gerektirir ki Collingwood bu eylemi "geçmiş deneyimin yeniden canlandırılması" olarak adlandırır (Collingwood, 1951: 282). Düşünürün temel iddiası, tarihin, özellikle de düşünce tarihinin, tarihçinin kendi bilişsel çerçevesi içinde geçmiş fikirlerin yeniden canlandırılmasından ibaret olduğudur (Collingwood, 1999: 77). Ona göre tarihçi geçmiş düşüncelerin başarıyla yeniden canlandırabilmek için, uygun soruları formüle etmelidir. Soruların ve cevapların karşılıklı etkileşiminin, geçmiş anlamak ve yeniden canlandırmak için gerekli olan bağlamsal zemini sağladığını iddia eder (McIntyre, 2008: 144). Bu bakış açısı, bilimsel tarihçinin hazırlığının yalnızca tarihsel figürleri anlamaya değil, aynı zamanda onların fikirlerini anlamaya da uzandığının altını çizer. Tarihçi inceleme konusu yaptığı tarihsel

öznenin zihniyetini kendi bilişsel alanı içinde yeniden canlandırmayı deneyerek geçmişe anlamaya çalışır (Nielsen, 1981).

Özetle, tarihsel metinlerin veya olayların yorumlanması, geçmiş düşüncelerin yeniden canlandırılması gibi karmaşık bir sürece dayanır. Bu bilişsel yeniden canlandırma, soru ve cevap mantığı ile özetlenen diyalektik bir süreç gerektirir ki bu çerçevede, tarihsel anlayışın üzerine inşa edildiği bir iskele vazifesi görür.

3. Tarihsel Yorumlamada Soru ve Cevap Mantığı

Collingwood'un arkeolojiyle olan ilişkisi, gerçek bilgiye ulaşmada "sorgulama faaliyeti"nin içsel önemini hatırlatır (Lowther, 1961; van der Dussen, 1981: 201-253; Leach, 2009). Collingwood'a göre anlama, hem soru sorma eylemini hem de buna karşılık gelen cevap verme eylemini içeren diyalektik bir süreçtir (Collingwood, 1939: 26). Onun yaklaşımının alametifarikası, tüm soruların doğal olarak cevap vermeyi amaçlandığını ve dolayısıyla cevaba ulaşmak için sorunun kendisinin net bir şekilde anlaşılmasını gerektiğini fark etmesinden kaynaklanmaktadır. Kendi ifadesiyle, "anlamı anlamak, bir ifadenin veya metnin yanıt olarak hizmet ettiği temel sorunun farkında olmayı" gerektirir (Collingwood, 1939: 30-31). Bu açıdan bakıldığında, yorumcunun temel rolü doğru cevapları vermek değil, daha ziyade doğru soruları formüle etmektir. Sorular ve yanıtları arasındaki mantıksal karşılıklı bağımlılık bir sorunun özünü kavramanın onu sorma eylemini gerektirdiğinin altını çizer (Somerville, 1989).

Anlamanın pek çok veçhesi vardır. Örneğin bir diyalog halinde muhatabı anlama; tarihsel süreç içerisinde meydana gelmiş bir geleneği anlama; eski bir dönemde yazılmış bir metni anlama veya çağdaş bir yazar tarafından yazılmış çağdaş bir yapıtı anlama... Anlama edimi çoğu zaman kendiliğinden açılmış gibi görünse de aslında çok katmanlı ve karmaşıktır. Anlama hem sözlü etkileşimde hem de bir metinle kurduğumuz ilişkide çözülmesi gereken önemli sorunlar barındırır: Sözlü iletişim söz konusu olduğunda muhatabın tam olarak ne kastettiğini anlamak mümkün müdür? Konuşmacıların zihinlerindeki fikirleri tam olarak oldukları halleri ile karşısındaki kişilere aktarmaları ne ölçüde olanaklıdır? Daha da temele inersek, genel olarak iletişim ve anlama ne demektir? Anlama karşısındaki insanın düşünceleri olduğu gibi kavramak mıdır yoksa bu düşünceleri yorumlamak mıdır? Benzer sorular yazılı bir metin ile karşılaşmamızda da sorulabilir: Metnin bir hakikati var mıdır yoksa her okuma bir yorum mudur? Okuma edimi tıpkı bir arkeoloğun yaptığı gibi okuyucunun kazı yaptığı bir etkinlik midir yoksa insanın kendi güncelliğini kavramak için geçmişle girdiği bir etkileşim midir?

Collingwood'un önerdiği çözüm bir metnin anlamını kavramanın ilk basamağı olarak anlamı bir soru karşısında verilmiş bir yanıt olarak görmektir. Geleneksel yaklaşımlar bir metinde veya tarihsel bir olguda değişmez bir hakikat olduğunu, araştırmacının bu hakikati bulup çıkarması gerektiğini öne sürer. Bu anlayışta metin edilgendir ve metnin hakikati istiridye kabuğunun içindeki inci misali keşfedilmeyi beklemektedir. Soru ve cevap mantığı ise araştırmacı ve metin arasında dinamik bir ilişki olduğunu vurgular. Metin sorulan soruya cevap verir ve metin ve araştırmacı arasında bir diyalog başlar. Soru ve cevap arasındaki diyalektik anlamanın oluşması için temel dayanak noktasıdır.

Sonuç olarak, soruyu yeniden inşa etmek, Gadamer'in (2004: 367-368) de öne sürdüğü gibi, yorumcu için "hermenötik bir gereklilik" olarak ortaya çıkar. Sorunun bu zorunlu yeniden yapılandırma süreci, yorumcunun rolünün vazgeçilmez bir yönünü oluşturur. Tarihsel sorgulama alanında da, dolayısıyla, tarihsel hakikatleri kavramak için metinsel analiz tek başına yeterli değildir. Soruların ve cevapların birbirine bağlılığından hareketle, tarihsel olayları veya fikirleri çözenin kesin soruların formüle edilmesini gerektirdiği açıktır.⁵

Tarihçinin temel çabası, bir metnin, tarihsel olayın ya da geçmiş düşüncenin cevap olarak hizmet ettiği soruyu tanımlamak etrafında döner. Özünde, tarihçinin arayışı bu konulardan bilgi çıkarmakla sınırlı değildir; bilakis tarihçi soruyu ortaya çıkarmalıdır. Başka bir ifadeyle tarihsel özneleri anlamak, doğaları gereği yanıtlamaya çalıştıkları soruyu kavramaya bağlıdır (Bleicher, 1987). Meselenin özü, metinlerin, tarihsel olayların ya da geçmiş düşüncelerin tarihçiler tarafından ancak kendilerini yanıtlar olarak ortaya koyduklarında ve özgün bir yanıt biçimi oluşturduklarında etkili bir şekilde kavranabileceğini kabul etmekte yatar. Tarihsel kavrayışa ulaşmak, soru ve cevap mantığı içinde sorunun ufkunu araştırmayı gerektirir. Dolayısıyla bu mantıksal çerçeveyi tarih alanına uygulamak tarihçiler için metodolojik bir tercih değil zorunluluktur. Zira geçmişin ufkuna ancak soru ve cevap mantığının prizmasından erişilebilir (Gadamer, 2004).

Soruyu yeniden inşa etme görevi tarihçiler için bir takım zorluklar teşkil etse de, soru ve cevap arasındaki diyalektik etkileşim, geçmişle anlamlı bir diyaloga girmenin yegane kanalı olarak durmaktadır. Tarihçinin amacı tarihsel bir metni incelerken onu bir mercek altına alıp onda var olan değişmez nitelikleri ortaya koymak ve bunu tarihsel bir bilgi olarak sunmak değildir. Tarihçi bunun ötesine geçerek metne birtakım sorular sormalıdır. Bu sorular karşısında metinden aldığı cevaplardan hareketle yeni sorular formüle etmelidir. Böylelikle metinle dinamik, nereye evrileceği belli olmayan bir diyaloga girer. Tarihçi kendi sorularını şimdiden hareketle sorarken metin ona geçmişten cevaplar verir. Başka bir ifade ile tarihçi metni konuşur. Böylece, şimdi ve geçmiş arasında bir bağlantı kurulmuş olur.

Gadamer, Collingwood'u takiben, anlamanın "metni konuşurma sanatı"na sıkı sıkıya bağlı olduğunu iddia ederken bu hususun altını çizmektedir (Gadamer, 2004: 370). Ancak bu süreç, salt sorgulamaya dayalı bir yaklaşımın ötesine uzanır. Konuşmanın itici gücü olan soru, hem sorgulayanı hem de sorgulanan konuyu uyumlu bir şekilde kapsamalıdır (Aysevener, 2001). Dolayısıyla metni konuşurmak ona rastgele sorular sormak değildir. Soru sorma çabası samimi olmalı, retorik düzeyinde kalmamalıdır; aksi takdirde tarihçinin geçmişin ufkunu kavrama girişimi hüsrana uğrayabilir. Özünde,

⁵ Collingwood'a benzer şekilde, MacIntyre (1998: 199) da soru ve cevap mantığının özgün bilgiye ulaşma ve felsefi değerlendirme yapmadaki önemli rolünü vurgular ve bu diyalektik sürecin sadece metinlerle kurulan ilişkiyle sınırlı olmadığını dile getirir. Ona göre, herhangi bir tezi ve argümanı anlamanın ve değerlendirmenin yolu, ele almayı amaçladıkları soruları anlamaktan geçer.

soru ve cevap mantığı, tarihle anlamlı bir diyalog kurmanın aracıdır ve nihayetinde tıpkı dinamik bir sohbette olduğu gibi zenginleştirilmiş bir kavrayışla sonuçlanır.⁶

4. Önermelerin Çelişkisi: Collingwood'un Hermenötik Mantığını Açığa Çıkarmak

Collingwood'un soru-cevap mantığı, tarihsel meseleleri anlamak için salt metodolojik bir araçtan fazlasına hizmet eder. Mink ve Naugle gibi araştırmacılar soru-cevap mantığını yalnızca bir mantık ya da semantik teorisi olarak görmenin de ötesinde onu hermenötik disiplini açısından kurucu bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir (Mink, 1969; Naugle, 1993). Aslına bakılırsa Collingwood'un niyeti yalnızca formel mantığın yerini alacak yeni bir mantık kurmak değil bizatihi onun temellerine meydan okumaktır (Cragg, 1948).

Onun yönteminin merkezinde, bir önermenin yalnızca bir yanıt değil, aynı zamanda yanlış bir yanıt da olabileceği iddiası vardır. İngiliz düşünür bir önermenin bir soruya verilmiş yanlış bir yanıt olabilme ihtimalini "önermelerin çelişkisi" kavramı ile tanımlar. Klasik mantıktan farklı olarak Collingwood önermelerin ancak aynı soruyu ele aldıklarında birbirleriyle çelişebileceğini ifade eder (Collingwood, 1939: 31-32). Ona göre birbirleriyle çelişmiş gibi görünen iki önermenin şayet aynı soruya cevap vermiyorlarsa çelişik olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir. Önermelerin kendi başlarına bir anlamları yoktur. Önermelerin anlamları yanıtlamayı amaçladıkları soruların bağlamından ortaya çıkar. Collingwood'un felsefesi, önermeler arasındaki mantıksal ilişkilerin yalnızca ortak bir soru kapsamında var olduğunu öne sürer (Naugle, 1993: 11).

Şimdi, soru-cevap mantığına bir örnek olarak, "Bu akşam evde bir film izleyeceğim" önermesini ele alalım. Bu önerme, "Bu akşam ne yapıyorsun?" sorusuna yanıt verirken, "Bu akşam tiyatroya gidecek misin?" sorusuna da yanıt verebilir. İlk durumda soruya cevap verenin akşam ne yapacağı sorulurken ikinci soruda sorunun muhatabının tiyatroya gidip gitmeyeceği sorulmaktadır. "Bu akşam evde bir film izleyeceğim" önermesi birinci soruya cevap olarak verildiğinde cevap veren kişinin akşam planlarını öğrenmiş oluruz; ikinci soruya cevap olarak verildiğinde ise kişinin "akşam tiyatroya gitmeyeceğini ve evde bir film izleyeceğini" öğrenmiş oluruz. "Bu akşam bir film izleyeceğim" önermesi ikinci soruya bir cevap olduğunda aslında "Bu akşam tiyatroya

⁶ Gadamer'in burada tam olarak ne demek istediği, birbirleriyle samimi ve verimli bir diyaloga girmek isteyen iki muhatabı zihninizde canlandırdığımızda daha net bir biçimde anlaşılabilir. Gerçek bir diyaloga girmek isteyen iki kişi, birbirlerini alt etme veya ele geçirme isteklerini bir kenara bırakırlar ve anlamak ve anlaşılma için sorular sorarlar. İki konuşmacı da diyalogun nereye evrileceği ve nasıl sonuçlanacağı konusunda emin olamaz. Diyalog baştan belirlenmemiştir. Burada muhatapların ufukları karşı karşıya gelir ve dinamik bir alışveriş halini alır. Diyalog doğru sorularla ilerlemesi durumunda iki tarafın düşünce dünyasının zenginleşmesiyle sonuçlanır. Gadamer, *Hakikat ve Yöntem* adlı eserinde, anlama arayışı için standart bir metodoloji sunmaktan kaçınırken, Collingwood'un soru ve cevap mantığının tarihsel anlamı kavramak için bir araç olarak önemini kabul eder: "Tarihsel ufuk" olarak adlandırdığı bir kavramla, tarihsel bir olayı anlamak için kendini uygun bir bağlama yerleştirmenin gerekliliğinin altını çizer. Gadamer'e (2004: 302) göre tarihsel anlamın özü, uygun bir tarihsel ufkun edinilmesini kapsar. Dahası, bir metnin özünün kavranmasının, soru ufkunun özümsemesine bağlı olduğunu ileri sürer (Gadamer, 2004: 363). Bu açıdan bakıldığında, soru ve cevap mantığı sadece tarihi yorumlamak için değil, insan bilimlerinin geneli için de uygulanabilir bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

gitmeyeceğim” anlamına gelir. Bu örnek soru-cevap mantığında bir önermenin tam olarak anlamının ne olduğu cevap verdiği soruya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Collingwood bir önermenin doğruluğunu değerlendirmek için dört ilke belirler (1939: 38):

- a) Bir soru-cevap çerçevesine uyar.
- b) Bu çerçeve içinde belirli bir soruya yanıt verir.
- c) Soru mantıklı bir şekilde oluşturulmuştur.
- d) Önerme soruyu doğru bir şekilde yanıtlar.

Collingwood’un yaklaşımı biçimsel önerme yapılarının ötesine uzanarak önermelerin içeriğini araştırır. Düşünürün ısrarla vurguladığı üzere anlam, çelişki, doğruluk ve yanlışlık önermelere için özellikler değildir (Collingwood, 1939: 33). Bu özelliklerin anlaşılması bir soru ve cevap kompleksi içindeki bağlamlarına bağlıdır. Eğer elimizde yalnızca önerme varsa ve önermenin cevap verdiği soru bilinmiyorsa önermenin ne anlamından, ne doğruluğundan ne de yanlışlığından söz edilemez.⁷

Collingwood klasik mantığın tarih bilimi için uygun olmadığını düşünür. Çünkü klasik mantık, önermeleri doğruluk değerlerine göre ele alır. Bu ise tarihsel önermelerin geçiciliği (*temporariness*) nedeniyle yetersiz bir yaklaşımdır. Soru ve cevap mantığı tarihsel araştırmalar için daha uygun bir çerçeve sunar. Soru-cevap mantığının diyalektik yapısı, sorular ve yanıtları arasındaki etkileşimin altını çizer (Aysevener, 2001). Collingwood, bu bağlamda, önermelerin ve soruların karmaşık bir ağ içinde iç içe geçtiği fikrine öncülük eder (Peters, 1999). Hatta bir önermenin doğruluğunun, çerçevelenen soruya bağlı olarak değişebileceğini öne sürer ki bu klasik mantık açısından neredeyse düşünülemez bir fikirdir (Agassi, 1970).

Özetle, soru ve cevap mantığının üç şeyi öne çıkardığını söyleyebiliriz: Bağlamsal anlama, bilginin dinamikliği ve karşılıklı bağlılık. Önermeler ancak ait oldukları bağlamdan hareketle anlaşılır, bağlam ise sorularla ortaya çıkar. Bilgi keşfedilmeyi bekleyen durağan bir şey değildir. Tıpkı sorgulama ve bilgiye ulaşma süreci gibi bilginin kendisi de dinamiktir ve sorulan sorulara göre evrilir. Son olarak, sorular ve cevaplar arasında karşılıklı bir bağlılık ilişkisi vardır. Her sorulan soruya verilen cevap yeni bir soruya kapı açar. Collingwood’un soru ve cevap mantığı, klasik mantığın katılığını ortadan kaldırarak tarihsel sorgulamada anlam, hakikat ve anlayışı iç içe geçirir. Bu hermenötik bakış açısı, tarihsel olguların daha derinlemesine anlaşılmasını sağladığı gibi geleneksel mantık paradigmalarından da derin bir kopuşu temsil etmektedir.

⁷ Bevir (2004) de benzer şekilde soyut önermeler için doğruluk koşullarını tartışmanın beyhude olduğunu savunur. Bunun yerine, anlamın belirli ifadeler bağlamında incelenmesi gerektiğini ileri sürer.

5. Collingwood'un Kalıcı Mirası

Collingwood'un etkisi İngiliz idealizminin sınırlarının çok ötesine uzanarak siyaset felsefesi, tarih felsefesi ve sosyal bilimler üzerinde derin izler bırakmıştır. Fikirleri çağdaş araştırmacıların dikkatini çekmiş ve Arendt, MacIntyre, Taylor ve Rorty gibi yirminci yüzyılda etkili olmuş düşünürler üzerinde kalıcı izler bırakmıştır (Boucher ve Vincent, 2000). Collingwood'un soru ve cevap mantığının süregelen geçerliliği, onu tarihsel hermenötik ve insan bilimlerinin daha geniş spektrumu içinde merkezi bir figür olarak konumlandırmıştır. Gadamer (2004: 363) "insan bilimlerinin mantığı bir soru mantığıdır" derken Collingwood'un kalıcı önemini vurgulamaktadır.

Collingwood "idealist" etiketini reddetmiş olsa da (Collingwood, 1939: 56), genellikle İngiliz idealizmi içinde önemli bir figür olarak kabul edilir. Zira onun fikirleri ile İngiliz idealistlerinin fikirleri arasında bazı önemli paralellikler mevcuttur. Her iki bakış açısı da gerçekliğin düşüncenin bir konusu değil, bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır: Hakikat düşünceden ayrılamaz, mutlak bütünün bağlamı olmaksızın bağımsız bir varoluş ve anlaşılabilirlikten yoksundur (Aysevener, 2001).

Collingwood (1946: 230) tarihi, somut düşüncenin tamamlanmamış gerçekleşmesi, soyuttan somuta ve faydadan sorumluluğa geçiş olarak tanımlar. Anlama yaklaşımı Dilthey'in izlerini taşır ve farklı epistemolojileri uzlaştırmayı amaçlayan metodolojik bir keşifle sonuçlanır. Sonuç olarak, onun çalışması yalnızca felsefe ve tarih arasındaki boşluğu doldurmakla kalmaz, aynı zamanda on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kullanılan tarihsel metodolojilerin eleştirel bir incelemesini de sunar. (Collingwood, 1939: 77).

Collingwood felsefi hermenötik üzerine yapılan pek çok çalışmada önemli bir yer işgal etmiyor gibi görünse ve hermenötik tartışmalarda bazen göz ardı edilse de, yirminci yüzyıl hermenötik geleneği üzerindeki etkisi kayda değerdir (Naugle, 1993: 1; Hogan, 1989). Bu etki özellikle Skinner ve Gadamer gibi düşünce tarihi ve hermenötik geleneğin önemli isimlerinin çalışmalarında belirgindir. Skinner, Collingwood'un tarih felsefesine katkılarını kabul eder ve metinlerin tarihsel bağlamını anlamada soru ve cevap mantığının rolünü vurgular (McIntyre, 2008: 145; Fear, 2013). Gadamer, Collingwood'un soru ve cevap mantığını modern ontolojik hermenötiğin gelişiminde bir mihenk taşı olduğunu vurgulamakta ve insan anlayışının diyalektik doğasını tasvir ettiğini belirtmektedir (McIntyre, 2008: 166).

Bununla birlikte Gadamer, Collingwood'un soru ve cevap mantığını sistematik olarak geliştirmedine de işaret eder. Benzer şekilde Somerville (1989: 538), Collingwood'un soru ve cevaplar arasındaki asimetriyi fark edemediğini ileri sürerek Collingwood'un yaklaşımına bir eleştiri getirir. Somerville, soruların cevapları önerebileceğini, ancak bunun tersinin doğru olmadığını savunur. Tarihsel olayların anlamlarını kavramak zorlu bir çaba olduğundan, tarihsel önermeler çoğu zaman potansiyel yanlış anlamalara yol açabilir.

6. Sonuç

Collingwood'a göre düşünme, soru sorma ve cevap verme ile iç içe geçmiş çok katmanlı bir süreçtir. Düşünmenin amacı anlama ulaşmaktır. Düşünme süreci soru ve cevapların birbirini takip ettiği dinamik bir süreçtir. Bu nedenle bir anlam teorisi, bir önerme gibi açık bir biçimde doğru veya yanlış olmasalar bile, soru cümlelerinin anlama nasıl etki ettiğini hesaba katmak zorundadır. Collingwood yalıtılmış önermelerin doğruluk değerlerine göre ele alınmasına odaklanan klasik mantığın tarih bilimi için uygun olmadığını savunur. Bunun yerine, soruların ve bunlara karşılık gelen yanıtların karmaşık etkileşimini merkeze alan soru ve cevap mantığını öne sürer.

Collingwood'un hermenötik söylemdeki mütevazı varlığına rağmen, fikirleri yirminci yüzyıl hermenötiğinin gidişatını derinden şekillendirmiştir. Bu alana yönelik katkıları, pek çok etkili düşünürün eserlerinde yankı bulmuş ve bu düşünürler soru ve cevap mantığının tarihsel bağlamları ve insan anlayışının doğasını kavramadaki kalıcı önemini altını çizmiştir. Ezcümle, Collingwood'un soru ve cevap mantığı yalnızca çağdaş hermenötiği şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda tarih, felsefe ve mantık gibi alanları da etkilemiştir. Ancak bu yaklaşım bilhassa tarih felsefesi üzerine çalışan düşünürler arasında geniş bir mutabakat bulsa da, tarihçi ile öznesi arasındaki zamansal boşluğu tam olarak kapatma konusunda zorluklar devam etmektedir.

Gadamer bu zamansal mesafenin tamamen ortadan kaldırılması gerekmediğini öne sürerken, Collingwood bu mesafeyi kapatmak için tarihin yeniden canlandırılmasını kullanarak meseleyi daha da girift hale getirmiştir (Kobayashi & Marion, 2011). Velhasıl, soru ve cevap mantığı tarihsel yorumlama için güçlü bir yöntem olsa da, Gadamer'in anlamının devam eden, sonsuz bir süreç olduğu görüşü de dikkate alınmalıdır. Bu, Heidegger'in hermenötiği, anlamının ontolojik yapısına dayanan döngüsel bir çaba olarak betimlemesiyle uyumludur (Gadamer, 2004: 293-294). Sisyphus'un daimi görevine benzer şekilde, tarihsel anlama da sürekli gelişen bir arayışı yansıtır; yorumcu sürekli olarak yorum tepesine çıkar, ancak taş geri yuvarlanır ve tarihsel anlamın derinliklerine doğru daha fazla keşif yapılmasını teşvik eder.

Sonuç olarak, Collingwood'un "soru ve cevap mantığı" ile özetlediği tarih felsefesi, tarihsel hermenötik alanına temel ve kalıcı bir katkı sunmaktadır. Collingwood'un tarihsel bilginin dinamik ve öznel doğasının farkına varması, onu doğa bilimlerinin yöntemlerini aşan yeni bir yaklaşım geliştirmeye yöneltmiş ve tarihsel yorumlamanın altında yatan soruları anlamının önemini vurgulamıştır. Yaklaşımı, soru ve cevapların simetrisi konusunda eleştirilerden muaf olmasa da, tarihsel anlamın inceliklerini çözmeye çalışan tarihçiler için değerli bir araç olduğunu kanıtlamıştır. Collingwood'un sorulara ve bunların tarihsel yorumlamadaki önemine yaptığı özel vurgu, tarihinin geçmişle olan ilişkisinin dinamik, diyalektik ve diyalogik karakterinin altını çizmekte ve bu da onun mirasını tarihsel hermenötik alanında süregelen çağdaş tartışmaların temel referans noktası haline getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahlskog, J. (2017). R. G. Collingwood and the Presence of the Past. *Journal of the Philosophy of History* (11) 3, 289–305.
- Agassi, J. (1975). Questions of Science and Metaphysics, Science in Flux, *Boston Studies in the Philosophy of Science* (28), 240–269.
- Aysevener, K. (2001). *Collingwood'un Tarih Felsefesi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Beiser, F. C. (2012). *The German Historicist Tradition*. Oxford: Oxford University Press.
- Bevir, M. (2004). *The Logic of the History of Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bleicher, J. (1980). *Contemporary Hermeneutics: Hermeneutics as Method: Philosophy and Critique*. London & New York: Routledge & Kegan Paul Inc.
- Boucher, D. (1997). The Significance of R. G. Collingwood's "Principles of History". *Journal of the History of Ideas* (58) 2, 309–330.
- Boucher, D. (2010). Collingwood Robin George (1889-1943). Bevir, M. (Ed.) *Encyclopedia of Political Theory* içinde (ss. 227–228), Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC: SAGE Publications.
- Boucher, D. & Vincent, A. (2000). *British Idealism and Political Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Pres.
- Collingwood, R. G. (1939). *An Autobiography*. Oxford: Oxford University Press.
- Collingwood, R. G. (1946). *Speculum Mentis or The Map of Knowledge*. Oxford: Clarendon Press.
- Collingwood, R. G. (1951). *The Idea of History*. London: Oxford University Press.
- Collingwood, R. G. (1968). *Faith and Reason: Essays on the Philosophy of Religion*. Edited by Lionel Rubinoff. Chicago: Quadrangle Books.
- Collingwood, R. G. (1999). *The Principles of History and other writings in philosophy of history*. Oxford: Oxford University Press.
- Cragg, R. G. (1948). *Collingwood's Logic of Question and Answers: A Study of its Logical and Philosophical Implications, and it bearing on Historical Method* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Toronto. Kanada.
- Dilthey, W. (1988). *Introduction to the Human Sciences: An attempt to Lay a Foundation for the Study of Society and History* (Ramon J. Btanzos, Çev.). Detroit: Wayne State Universty.

Fear, C. (2013). The question-and-answer logic of historical context. *History of the Human Sciences* (26) 3, 68–81.

Gadamer, H. G. (2004). *Truth and Method*. London & New York: Continuum Books.

Hogan, J. P. (1989). *Collingwood and Theological Hermeneutics*. New York: University Press of America.

Iggers, G. G. (2011). The Intellectual Foundations of Nineteenth-Century ‘Scientific’ History: The German Model. Macintyre, S., Maiguashca, J. & Pók, A. (Ed.), *The Oxford History of Historical Writing: Volume 4: 1800-1945* içinde (ss. 41–58). Oxford: Oxford University Press.

Inglis, F. (2009). *History Man: The Life R. G. Collingwood*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Kinzel, K. (2020). Method and Meaning: Ranke and Droysen on the Historian's Disciplinary Ethos. *History and Theory* (59) 1, 22–41.

Kobayashi, C. & Marion, M. (2011). Gadamer and Collingwood on temporal distance and understanding. *History and Theory* (50) 4, 81–103.

Leach, S., (2009) R. G. Collingwood – An Early Archaeological Theorist?. *Theoretical Roman Archaeology Journal* (19), 14–20.

Lowther, G. R. (1961). Relations between Historical Theory and Archaeological Practice in the Work of R. G. Collingwood. *Anthropologica* (3) 2, 173–180.

Macintyre, A. M. (1998). *The MacIntyre Reader*. Knight, K. (Ed.). Notre Dame & Indiana: University of Notre Dame Press.

Macintyre, K. B. (2008). Historicity as Methodology or Hermeneutics: Collingwood's Influence on Skinner and Gadamer. *Journal of the Philosophy of History* (2) 2, 138–166.

Maclean, M. J. (1982). Johann Gustav Droysen and the Development of Historical Hermeneutics. *History and Theory* (21) 3, 347–365.

Mink, L. O. (1969). *Mind, History, and Dialectic: The Philosophy of R. G. Collingwood*. Bloomington: Indiana University Press.

Naugle, D. (1993). ‘R. G. Collingwood and the Hermeneutic Tradition’, 1–29. <https://www3.dbu.edu/naugle/pdf/collingwood.pdf> (Erişim Tarihi 7 Kasım 2023).

Nielsen, M. H. (1981). Re-Enactment and Reconstruction in Collingwood's Philosophy of History. *History and Theory* (20) 1, 1–31.

Peters, R. (1999). Collingwood's Logic of Question and Answer, its Relation to Absolute Presuppositions: another brief history. Boucher, D. & Haddock, B. (Ed.) *Collingwood Studies* (6), (ss. 1–28). Llandybie: Dinefwr Press.

Phillips, M. S. (2004). Distance and Historical Representation. *History Workshop Journal* (57), 123–141.

Phillips, M. S. (2011). Rethinking historical distance: From doctrine to heuristic. *History and Theory* (50) 4, 11–23.

Rotenstreich, N. (1957). Historicism and Philosophy: Reflections on R. G. Collingwood. *Revue Internationale de Philosophie* 11, No. 42/4, 401–419.

Somerville, J. (1989). Collingwood's Logic of Question and Answer. *The Monist* (72) 4, 526–541.

van der Dussen, J. W. (1981). *History as a Science The Philosophy of R.G. Collingwood*. Boston & London: Kluwer Academic Publishers.